

ORTA ASYA'DA SU SORUNU: ÇÖZÜM MÜMKÜN MÜ?

Burak Çalışkan

Referans için: Çalışkan, Burak. "Orta Asya'da su sorunu: Çözüm mümkün mü?", İNSAMER, 06.04.2020.

Analiz

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan, bölgedeki su kaynaklarının paylaşımı konusunda bazı sorunlar yaşamaktadır. Orta Asya cumhuriyetleri arasında demografik dağılım ve sınır anlaşmazlıkları yanı sıra kronik hâle gelen su sorunu, zaman zaman bölgede gerginliği artırmaktadır. Buna karşın Aralık 2016'da iktidara gelen Şevket Mirziyoyev ile birlikte Özbekistan'ın komşularıyla ve uluslararası toplumla düzelen ilişkileri ve son dönemde Orta Asya'daki görece istikrarın etkilerinin su sorunu konusuna da olumlu yansımaları beklenmektedir.

Su Paylaşımında Ortak Sistem

Orta Asya'da ciddi çevre sorunlarının yaşandığı Aral Denizi'ni besleyen iki büyük nehirden Amuderya (Ceyhun), taşıdığı suyun %80'ini

Tacikistan'dan alırken, Siri Derya (Seyhun) Kırgızistan'dan doğmaktadır. Amuderya Afganistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'ın; Siri Derya ise sadece Özbekistan ile Kazakistan'ın tarım arazilerini sulamaktadır.

Sovyetler Birliği döneminde iki büyük nehre kıyıdaş olan Kırgızistan ve Tacikistan'a inşa edilen Kambarata, Toktogul ve Nurek gibi hidroelektrik santraller (HES), Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan'ı içine alacak şekilde tüm bölgeye elektrik enerjisi sağlarken, barajlarda depolanan sular da özellikle Özbek ve Kazak tarım arazileri için etkin bir şekilde kullanılmıştır. Böylelikle o yıllarda bölgede ortak bir enerji ve tarım sistemi kurulmuştur. Ancak birliğin dağılmasının ardından ulusal sınırların ve ekonomilerin ortaya çıkmasıyla geçmişteki iş bölümleri büyük ölçüde sona ermiştir. Buna rağmen beş Orta Asya cumhuriyeti, bölgedeki

iNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

statükoyu korumak ve Sovyet dönemi su paylaşım sistemini devam ettirmek için 1992 yılında Almatı Anlaşması'nı imzalamıştır. İmzalanan bu anlaşmaya rağmen her cumhuriyet sulama ve enerji ihtiyacını kendi ulusal imkânlarıyla güvence altına almaya çalışmıştır. Nitekim bu anlaşmanın adil olmadığını açıklayan Tacikistan ve Kırgızistan, su paylaşımından kazanç elde etmeyi düşünürken Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan ise enerjiyi bölge dışı ülkelere satmayı daha kârlı bulmuştur. Özetle yeni süreçte, bu devletler arasındaki kooperatif dengesi bozulmuştur.

Orta Asya'daki su sorunlarına çözüm bulmak amacıyla 1998 yılında ikinci bir denemede daha bulunulmuş ve Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan Bişkek'te bir araya gelerek "Siri Derya Nehri havzasındaki su ve enerji kaynaklarının kullanılması" anlaşmasını imzalamıştır. Anlaşma tarafların su temini ve buna bağlı olarak enerji kaynaklarının değişimi ile ilgili maddeler içerse de sorunun çözümüne dair bir etki oluşturamamıştır.

HES Projeleri ve Anlaşmazlıklar

Kâğıt üzerinde de olsa ortak sistem bir süre daha devam etmiş, ancak 2009 yılında Özbekistan'ın tedarik sisteminden çekildiğini açıklamasıyla o yıl Tacikistan ve Kırgızistan'da ciddi bir enerji sıkıntısı yaşanmıştır.¹

Özbekistan'ın bu hamlesine karşılık Tacikistan ve Kırgızistan, kronik hâle gelen enerji sorunlarını çözmek amacıyla HES projelerini gündeme getirmiştir. Sovyet döneminde yapılan ancak birliğin dağılmasıyla atıl hâle gelen Tacikistan'ın güneyindeki Rogun hidroelektrik santrali ile Kırgızistan'ın yeniden aktif hâle getirmeye çalıştığı Kambarata santrali, bu projelerin en büyükleri olarak bilinmektedir. Ciddi bir finansal yatırım gerektiren bu projelerin tam kapasite çalışmaya başlaması hâlinde, diğer bölge ülkelerinin bu durumdan olumsuz etkilenecekleri muhakkaktır. Bu projelerin yanında Tacikistan ve Kırgızistan'ın kışın elektrik üretmek için daha fazla su kullanmaya

başlaması, Kazakistan ve Özbekistan'ın tarım arazilerine daha az su ulaşmasına sebep olduğundan bu ülkelerdeki tarımsal verimlilik azaltmıştır. Hasılı yaşanan bu anlaşmazlık, bölge insanını ya enerjiden ya da sudan yoksun bırakmaktadır.

Özbekistan'ı çeyrek asırdan uzun bir süre yöneten İslam Kerimov, HES projelerine karşı olduğunu açık bir şekilde pek çok kez dile getirmiştir. Kerimov, diğer bölge ülkelere zarar verebilecek bu tarz büyük projelerin, Orta Asya ülkelerini savaşa sürükleyebileceği mesajını da açıkça vermiştir. Kerimov'un bu sert tutumu, bölgesel anlaşmazlığı daha da beslemiştir.

Bölgede bu tür anlaşmazlıklar her zaman olsa da Sovyet döneminde üst bir otorite olarak Moskova, bu işleri kendi çıkarına uygun bir şekilde çözmüştür. Nitekim Rusya bölgedeki nüfuzunu sürdürmek amacıyla asırlarca Orta Asya halklarının birlikte hareket etmesini engellemek adına bölgede pek çok suni problem yaratmıştır. Sınırların belirlenmesi ve demografik yapının uyumsuzluğu bunların başında gelmektedir. Su ve enerji paylaşımı ise bu anlaşmazlıkların farklı bir versiyonunu içermektedir.

Çözüm Dair Yeni Bir Umut

Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan enerji kaynakları bakımından zenginken, Tacikistan ve Kırgızistan da su kaynakları bakımından zengindir. İlkbahar ve yaz aylarında özellikle Kazakistan ve Özbekistan tarım ürünlerinin yetişmesi için suya ihtiyaç duyarken, Kırgızistan ve Tacikistan ise kış için elektrik ve doğal gaz muhtaç durumdadır.

Özbekistan'da İslam Kerimov'un vefatı sonrası Aralık 2016'da iktidara gelen Şevket Mirziyoyev, kısa sürede komşularıyla ve geniş uluslararası toplumla bozulmuş olan ilişkileri düzeltmeyi başarmıştır. Mirziyoyev, Orta Asya'daki su problemine dair de selefine göre çok daha ılımlı bir duruş sergilemektedir. Kırgızistan ve Tacikistan'ın kurmak istediği büyük HES projelerine daha yapıcı ve

uzlaşmacı yaklaşan Mirziyoyev, Amuderya ve Siri Derya nehirlerinin eşit kullanımıyla ilgili uluslararası bir anlaşma yapılması gerektiğini savunmaktadır. Kazakistan ziyareti sırasında Mirziyoyev'in ilk kez gündeme getirdiği bölgedeki enerji ve su potansiyelinin kullanılmasında uzlaşmaya varılması mesajı, su sorununun çözümü ile ilgili yeni bir süreci gündeme getirmiştir.

Bu mesaj Kırgızistan'da hızla karşılık bulmuş ve başta Kambarata projesi olmak üzere, ülkede planlanan bütün HES projelerinde Taşkent ile iş birliği yapmaktan memnuniyet duyulacağı ifade edilmiştir.

Kazakistan'ın ilk cumhurbaşkanı olan Nursultan Nazarbayev de su kaynaklarının tüm bölgeye ait olduğunu ve kullanımlarının diğer ülkelere zarar vermeden sağlanması gerektiğini yıllardır savunmaktadır. Kazakistan ayrıca beş devlet arasında bir danışma kurulu oluşturulmasını

ve su sorununun, uluslararası kuruluşların yahut Rusya'nın hakemliğine bırakılmadan, bölge ülkelerinin kendi aralarında çözüme kavuşturulmasını önermiştir.

Orta Asya devletleri, pek çok problemde olduğu gibi suyun paylaşımı konusunda da kendi aralarında çok taraflı iş birliğine ihtiyaç duymaktadır.

Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın Fergana Vadisi'nde yıllardır devam eden sınır ve demografik sorunlarını son dönemde uzlaşma ile çözüme çabaları, bu ülkeler arasındaki iş birliği girişimlerini hızla artırmıştır. Bu siyasi yakınlaşmaların su sorununun çözümüne de yansması beklenmektedir.

Orta Asya devletleri, pek çok problemde olduğu gibi suyun paylaşımı konusunda da kendi aralarında çok taraflı iş birliğine ihtiyaç duymaktadır.

Bu doğrultuda en önemli mesele, karşılıklı çıkarların hesaplanması ve ona göre yeni bir sürecin başlatılması olarak görülmektedir. Siyasi iradelerin de yeni bir iş birliğini dile getirmesi, suyun paylaşımı konusunda farklı bir ortak sistemi ortaya çıkarabilir.

Sonnotlar

¹ Özbekistan 2009 yılında sistemden çekildiğinde, Kırgızistan pahalı yeni güç hatları kurmak zorunda kaldı. Buna bağlı olarak 2010 yılında yerli ısıtma sistemlerinin maliyetleri artırmaları, Kırgız halkının faturalarına ciddi şekilde yansdı. Pek çok siyaset bilimci

Nisan 2010'da Kırgızistan Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev'in devrilmesine yol açan halk hareketlerinin uzun süre devam eden elektrik kesintileri ve artan enerji fiyatları ile bağlantılı olduğunu savunmaktadır.